

Передмова

Літературна Україна у Філадельфії

Протягом п'ятнадцяти років (1950–1964) в американському місті Філадельфія, штат Пенсільванія, виходив український літературний журнал із ностальгійною назвою «Київ». Невеликий за обсягом, скромний за поліграфічними характеристиками, він був одним із майданчиків, довкола яких гуртувалися емігранти з України.

До Філадельфії українці потяглися ще у 1880-ті роки – спочатку з Лемківщини й Закарпаття, потім із Галичини. Оселившись на новій для себе землі, взялися гуртуватися в релігійні громади, створювати «Просвіти», інші культурні товариства.

У міжвоєнний час (1920–1930-ті роки) Філадельфія стала центром об'єднання українців. У 1944 р. тут було скликано 2-й Конгрес українців Америки, який започаткував діяльність Українського Конгресового Комітету Америки (УККА). У 1948-му відбувся Світовий з'їзд українського жіноцтва, внаслідок чого постала Світова федерація українських жіночих організацій (СФУЖО). А після завершення Другої світової війни українська громада поповнилася кількома тисячами емігрантів, які прибули з таборів переміщених осіб у Західній Європі. Спільними зусиллями було збудовано цілу «державу в державі». Діяльність церков, десятків громадсько-політичних, жіночих, професійних, молодіжних, спортивних організацій, фінансових установ свідчила, що життя облаштовувалося, переселенці укорінювалися.

У ті роки, коли виходив журнал «Київ», у Філадельфії діяли Український музичний інститут в Америці (1952–1959, директор Р. Савицький), Українська мистецька студія (з 1952 р., керівник Петро Мегик), «Молода Просвіта» (з 1953 р.), Український театр під керівництвом В. Блавацького (1949–57 рр.), хор «Кобзар» (з 1953 р., диригент Антін Рудницький)...

Що ж до журналу «Київ», то він був творчим продуктом приватного видавництва з такою ж назвою, заснованого Богданом Романенчуком (1906–1989).

Про Романенчука відомо не так і багато. Родом він із гуцульського краю. Народився у с. Воскресінці Коломийського повіту. За освітою – філософ: у 1935 р. закінчив філософський факультет Львівського університету. Викладав українську мову й літературу в гімназії; заснував у Львові видавництво «Українська книгоспілка» (1935–1939). У 1939 р., коли прийшли «совєти», подався в еміграцію – спочатку в Польщу, потім в Австрію, де перебував у таборі для переміщених осіб. Донька Михайла Драй-Хмари Оксана Керч свідчила, що в таборі Романенчук «фактично був організатором культурного і громадського життя»: виконував обов'язки культурно-освітнього референта в таборівій управі, займався організацією середньої школи, разом із літераторами й науковцями із Зальцбурга брав участь у заснуванні журналу «Літаври» (1947–1948), писав для цього видання статті й рецензії.

У 1949 р. переїхав до США, де й мешкав до кінця життя.

Б. Романенчук був членом НТШ у США, Українського бібліологічного товариства, членом Шкільної Ради при УККА. Вивчав у Пенсильванському університеті славістику, здобув ступінь доктора філософії (1958 р.)...

Завдання нового часопису редактор Романенчук бачив у продовженні «світлих традицій літератури і мистецтва Києва, що завжди був осередком високоякісного й ідейного літературно-мистецького життя». А оскільки «література й мистецтво, що творяться на рідних землях, служать, на жаль, інтересам Москви», то репрезентантом української літератури й мистецтва мусять стати «письменники й мистці на вигнанні». Така максималістська позиція не заважала, однак, Романенчуку час од часу друкувати в «Києві» й письменників із підсоветської України (Борис Антоненко-Давидович, Микола Бажан, Юрій Бедзик, Єва Будницька, Микола Вінграновський, Євген Гуцало, Іван Драч, Роман Іваничук, Ліна Костенко, Ірина Жиленко, Світлана Йовенко, Віталій Коротич, Юрій Кругляк, Роман Кудлик, Євген Летюк, Микола Лиходід, Володимир Міщенко, Дмитро Міщенко, Андрій М'ястківський, Борис Олійник, Микола Олійник, Максим Рильський, Михайло Рубашов, Василь Симоненко, Семен Склярєнко, Леонід Смілянський, Вадим Собко, Валентина Ткаченко, Юрій Яновський, Андрій

Ярмульський; чимало в цьому переліку поетів шістдесятницької хвилі; у доробку прозаїків редактора цікавили передусім історичні сюжети, хоча зустрічаємо на сторінках часопису й ім'я Вадима Собка, який писав на злобу дня і винятково «про сучасність»).

Головне ж коло авторів «Киева» – письменники-емігранти. Назву тільки найвідоміші імена: Емма Андієвська, Богдан Бойчук, Віра Вовк, Святослав Гординський, Докія Гуменна, Галина Журба, Олег Зуєвський, Олекса Ізарський, Іван Керницький, Патриція Килина, Юрій Косач, Ігор Костецький, Богдан Кравців, Наталія Лівницька-Холодна, Оксана Лятуринська, Євген Маланюк, Михайло Орест, Тодось Осьмачка, Микола Понеділок, Богдан Рубчак, Олекса Стефанович, Остап Тарнавський... По суті, це цвіт української еміграційної літератури 1950–1960-х років. Кількох знакових імен, щоправда, бракує (наприклад, Івана Багряного; втім, то вже, очевидно, наслідок ідеологічних розходжень, що мали місце в еміграційному середовищі)...

Досить часто звертався журнал і до творчості письменників, знищених комуністичним режимом (Кость Буревій, Олекса Влизько, Микола Вороний, Михайло Драй-Хмара, Микола Зеров, Григорій Косинка, Микола Куліш, Юрій Липа, Валер'ян Підмогильний, Павло Филипович). Твори рано згаслих Богдана-Ігоря Антонича та Юрія Дарагана, як і поезії Юрія Липи (забитого енкаведистами) й Олега Ольжича (чиє життя обірвалося у нацистському концентраційному таборі Заксенгаузен), також з'являлися на сторінках філадельфійського часопису. Особливо ж широко представлено в «Киеві» текстологію драм М. Куліша «Отак загинув Гуска» і «Народний Малахій», що було заслугою С. Гординського, який спеціально цією проблемою займався.

Щорічно Б. Романенчук видавав шість чисел журналу. З огляду на невеликий обсяг видання (50–60 сторінок), найскладніше було з прозою та драматургією: доводилося обходитися фрагментами, сподіваючись на те, що вони заінтригують читача, стануть прологом до ближчого знайомства.

Сам редактор найчастіше виступав у ролі історика літератури, критика й публіциста. Його перу належать студії про естетичні погляди Тараса Шевченка та Івана Франка, дослідження

про жанри новели й оповідання, численні есеї про нових лауреатів Нобелівської премії, «мандрівки по книгарських полицях» (огляди книжкових новинок), рецензії, полемічні статті й нотатки. Серед найбільш принципових публікацій Романенчука-полеміста варто назвати його статтю «Літературні чекісти» («Київ», 1955, ч.ч.4, 5). Редактор «Києва» сперечався з Романом Бжеським, автором памфлету «Політичні ідеї творів М. Куліша», в якому драматурга представлено як «большевицького агента, який у своїх творах гльорифікує большевиків і комунізм». «Літературний чекізм» не залишився там, по тім боці залізної заслони, він прийшов з нами сюди і є між нами», – гірко констатував Романенчук. Причому, йшлося вже й не тільки про Миколу Куліша: «Бжеський захотів за одним пострілом вбити кількох горобців: попри М. Куліша скомпрометувати і Наукове Т-во ім.Шевченка, і в-во «Київ» та його співробітників, і Літ.- мист. Клуб у Детройті, пришиваючи їм єхидно «інфільтрування комунізму»». За подібними інсинуаціями, на думку Б. Романенчука, проглядалася «хитра політика» Москви, якій вигідно було «позбуватися своїх ворогів, задушуючи їх руками їх же земляків».

Об'єктивно виходило саме так, хоча Б. Романенчук натякав також на те, що в подібних випадках не обходиться і без більшовицької агентури, яка «виконує якесь замовлення» («не уроений комунізм нам небезпечний, але грізна п'ята колона, яка під маскою гіперпатріотизму непомітно вкрадається в наші ряди і веде розкладову роботу»). Хай там як, а рішуча оборона Куліша (і, додамо, Миколи Хвильового) від досить-таки поширеного в емігрантському середовищі «гіперпатріотизму» з його примітивним, ідеологізованим поглядом на творчість підсоветських письменників 1920–1930-х років була ще й як актуальною.

Не менш гарячим виявився спалах пристрастей довкола праць і особистості Дмитра Чижевського. На його дослідження «Das heilige Russland» різкою статтею відгукнувся Василь Косаренко-Косаревиц («Малорос чи Конрад Валленрод? – «Київ», 1960, ч. 5–6). Він дорікнув Чижевському за те, що той начебто відриває спадок Київської Русі від української історії і що політика в нього перемагає науку, до того ж – на користь «євразійству», «месіяністичному москальству». Чижевського

поставлено в один шерег із тими, хто «проводить спритно історичний геноцид українського народу як власної національної індивідуальності від прадавнини».

На статтю В. Косаренка-Косаревича вкрай гострою реплікою відреагував історик І. Лисяк-Рудницький, зробивши в своїй статті «Проти Росії чи проти радянської системи?» («Сучасність», 1961, ч. 10) дошкульну примітку, цілком присвячену критиці Д. Чижевського на сторінках «Києва». Статтю В. Косаренка-Косаревича названо «безвідповідальною писаниною», а її автора зараховано до «пігмеїв» (на противагу «людям великого формату», до яких, за оцінкою І. Лисяка-Рудницького, належить і Дмитро Чижевський).

Оцінки, що пролунали з обох боків, були далекими від наукової толерантності; за «безвідповідальну писанину» Лисяк-Рудницький мимохідь дорікнув і Б. Романенчуку, тож редакторів «Києва» нічого не залишалося, як висловитися і собі (див. його статтю «Культ особи? (З приводу однієї примітки)».- «Київ», 1961, ч. 6). З основною думкою В. Косаренка-Косаревича він солідаризувався, додавши, що і в «Історії російської літератури», виданій німецькою мовою, Д. Чижевський «став цілковито на позиції московської науки і всю нашу стару літературу прилучив до московської... І про Україну та про українську літературу проф. Чижевський в цій частині книжки не вронив ніже одного слова». Отже, «проф. Чижевський таки справді інформує світову науку однобічно і промовчує певні речі, чим фальшує історію».

Критично згадано в цьому контексті й праці історика Георгія Вернадського.

Не станемо з'ясовувати при цій нагоді питання, хто з дискутантів мав більше рації у конкретних оцінках; наголосимо лишень на тому, що зачеплена ними проблема виходить далеко за межі локальної полеміки довкола досліджень Д. Чижевського. Адже й нині теми «Україна і Київська Русь» та «Росія і Київська Русь» залишаються предметом не тільки наукових дискусій, а й ідеологічних протистоянь. Такими вони були й у 1960–1961 роках, коли зіштовхнулися думки прихильників Д. Донцова В. Косаренка-Косаревича й Б. Романенчука, з одного боку, і ліберала І. Лисяка-Рудницького – з другого. Серйозної дискусії

тоді, на жаль, не вийшло: надто зашкалювали емоції «високих сторін»...

З-поміж численної автури «Киева» варто виділити Святослава Гординського і Євгена Маланюка – гадаю, що саме ці літератори великою мірою задавали тон виданню.

Святослав Гординський виступав на сторінках «Киева» як поет, історик літератури, критик, мистецтвознавець і перекладач (кілька перекладів з Р.–М. Рільке, Ш. Бодлера та уривок з поеми «Орфей і Еврідіка» Овідія).

Один із поважних дослідників «Слова о полку Ігоревім», він знайомив читачів журналу зі своїми «словополківськими нотатками»; йому належить пріоритет у презентації тексту «справжнього «Народного Малахія» М. Куліша (див.: Гординський С. Справжній «Народний Малахій». – «Київ», 1953, ч. 4; саму ж п'єсу надруковано роком раніше: «Київ», 1952, ч.ч. 3,4,5–6) та комедії «Отак загинув Гуска» («Київ», 1951, ч. 6). «Ця комедія ніде не була надрукована, а оригінал її загинув під час війни і зберігся у відписі, зробленому С. Гординським у 1943-му», – відзначала редакція. Цікаво, що в сучасних виданнях творів М. Куліша ця публікація С. Гординського чомусь не зауважена (див., напр.: Куліш М. Твори: У 2 т. – К., 1990).

Серед численних літературознавчих розвідок С. Гординського варто виділити його прецікаву студію «Франкові «Квіти зла»» («Київ», 1957, ч. 4) з її несподіваними типологічними зближеннями (Франко – Бодлер, Франко – Гайне), з міркуваннями про «нірвану» й «Будду» у «Зів'ялому листі», а також із тонкими спостереженнями над складною, мінливою творчою особистістю великого поета, який цього разу наче забув про свої добровільні обов'язки борця за ідеї, заглибившись у космос душі, що переживає любовну катастрофу.

Варті уваги й статті С. Гординського про поезію Є. Маланюка, якого він вважав «поетом визначної ліричної сили», а водночас «представником певної вольової, вітаїстичної філософії», «поезії Україне мілітантіс» (див.: «Євген Маланюк. З нагоди появи «Поезій»». – «Київ», 1955, ч. 2 та «Влада» Євгена Маланюка». – «Київ», 1952, ч. 1). Проте – *nota bene*: Маланюка не варто сприймати однобічно, себто лише як трибуна, каже Гординський. Бо ж «у кожного поета його ідеї варті якраз стільки, скільки сила

слова, яка їх висловлює». Критик помічав і те, й те: «культ державно-творчих елементів», ненависть поета до малоросіяництва, його «боротбу за вирізьблення української людини», – а водночас і «античну Україну» Маланюкової поезії, і трактований в історіософському ключі «комплекс поля-простору», метафору степу як національного прокляття, «трагічного місця українського небуття», і глибокі естетичні зв'язки Маланюкової музи з «космічною музикою» «Сонячних кларнетів», з образністю неокласиків та неоромантиків...

Важко погодитися тільки, читаючи Гординського, з тим, що «степова Еллада» Євгена Маланюка була його «ідеальним образом України», в якому поєдналися краса і сила. Якраз навпаки: українська «елладність» була об'єктом поетових жорстких інвектив, альтернативою «римськості», такій жаданій і дефіцитній! Поет тужив за «Римом», а не за «Елладою» (тим паче степовою).

Всупереч кепській традиції говорити важливі слова вже по смерті митців, Гординський ще в 1955 р. назвав Маланюка великим поетом, – і то не було даниною якомусь урочистому моментові. До такого висновку він підводив читачів «Киева» всією логікою своїх міркувань і аргументів.

Сам Євген Маланюк, як і Святослав Гординський, також був для «Киева» своїм автором. З Богданом Романенчуком він мав творчі контакти ще з передвоєнних, львівських часів. У 1939 р. листувався з ним як із редактором видавництва «Українська книгоспілка», що готувало до виходу в світ збірку Маланюка «Перстень Полікрата».

Крім численних поезій, Є. Маланюк друкував на сторінках «Киева» літературно-критичні й культурологічні есеї, зокрема й принагідні (майже щоденникові) нотатки, що були його аналогом сучасних «блогів». Озивався на смерть Кнута Гамсуна, на присудження Нобелівської премії Франсуа Моріаку, на появу «Щоденника» Аркадія Любченка або ж книги польського поета й публіциста Юзефа Лободовського «Золота грамота»... Дуже суб'єктивні, безапеляційні, проте завжди позначені великою ерудицією, заряджені публіцистичною пристрасністю і вірою в те, що право на життя має тільки високе мистецтво, Маланюкові нотатки розбурхували думку. Його міркування

про Гамсуна й Лободовського зігріті теплом спогаду про власну елісаветградську юність або ж контроверсійними враженнями про його, Маланюкову, Варшаву; підсумкові судження про творчість Моріака – пересипані несподіваними асоціаціями (заслуговує на увагу, зокрема, спостереження про «дивну, хоч, може, й дуже дискусійну подібність» між Ф. Моріаком і нашим В. Підмогильним); з пієтетом згадував Євген Маланюк імена Мономаха, Святослава Завойовника, Кирила Транквіліона, Сковороди, Остроградського, Франка, Стефаника, Нарбута, Зерова, Куліша, Курбаса, Хвильового, Підмогильного, Антоненка-Давидовича, Лесевича, Донцова, Липинського, захоплювався піснями козацької доби й піснями УПА, виконавським мистецтвом Ганни Ширей... А водночас – із нищівною різкістю писав про національну малокровність, провінційну «малоросійщину», а також і про ті авторитети, які йому видавалися «дутими». Сучасного читача може шокувати зневажливе ставлення Євгена Маланюка до Пабло Пікассо («фігляр від мистецтва»), Чарлі Чапліна («кльовн з повітового цирку», «ванька ру-тю-тю»), «сальоново-безбарвного» Сьюлі Прюдона, Бернарда Шоу з його «деренчливо- старечим хихотінням», до музики Ігоря Стравінського, романів Артура Кестлера, поезії Томаса Еліота... Що ж, суворі Маланюкові оцінки не претендували (й не могли претендувати) на статус історичного присуду, зате вони дають добру поживу для розуміння естетики самого «імператора залізних строф», якого приваблювало мистецтво ідеологічно наснажене, сказати б – «войовничо-будівниче».

Розлогих статей Є. Маланюк написав для «Києва» небагато: згадаю хіба його ґрунтовні студії «Думки про М. Рильського» («Київ», 1951, ч. 4) та «13 травня 1933 року» («Київ», 1956, ч. 1). Рильський і Хвильовий – то також були імена з Маланюкового канону...

Узявши за орієнтир «передові течії культури християнського Заходу», запевнивши читачів, що українська література має «осягнути високий мистецький рівень», журнал «Київ» од самого початку свого існування багато уваги приділяв перекладам творів із царини зарубіжного письменства. Скориставшись публікаціями «Києва», можна було б укласти гарну антологію світової поезії, тим паче, що презентували її українські тлумачі

високого класу – Михайло Орест, Олег Зуєвський, Святослав Гординський, Богдан Кравців, Остап Тарнавський... Шарль Бодлер, Леконт де Ліль, Антоніо Мачадо, Райнер-Марія Рільке, Стефан Георге – ось лише кілька імен з уявної антології, насправді ж їх – десятки.

Дещо з перекладацького доробку, представленого філадельфійським часописом, в останні роки потрапляло до видань творчої спадщини М. Ореста, С. Гординського, О. Зуєвського та інших митців, проте все ж резерв іще залишається.

Власне, переглядаючи покажчик журналу «Київ», найчастіше думаєш саме про це – про потребу оприлюднення того, що для сучасного читача іще залишається за ширмою. Наприклад, есеїв Б. Романенчука про Нобелівських лауреатів. Або літературно-критичних студій Володимира Дорошенка й Григорія Лужницького. А яким цікавим міг би бути том мемуарів, що друкувалися у Філадельфії понад півстоліття тому! Спогади В. Блавацького, І. Боднарука, Д. Гонти, О. Городиського, О. Домбровського, Ф. Дудка, О. Ізарського, І. Керницького, В. Короліва-Старого, М. Кульчицького, Г. Лашенка, О. Малюка, Л. Михайлової, М. Мухина, В. Пачовського, Р. Пачовського, Б. Сивенка містять безцінні свідчення про українську історію переважно ХХ століття, причому історія ця «олюднена», інколи просто-таки переломлена в долях тих, про кого розповідають мемуаристи...

Підготовлений Марією Гринько покажчик журналу «Київ» покликаний стати навігатором для істориків української еміграції останнього століття. Він містить інформацію, скориставшись якою, можна відкрити для себе ще один острівець української культури, важливий знак буття нашого національного духу в слові тих, хто зумів кинути виклик жорстоким обставинам, аби «світлі традиції літератури і мистецтва Києва» жили й на далеких від України просторах.

Володимир Панченко.